

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E HASAN FEHİMİ'NİN YAŞADIKLARI

Yrd. Doç. Dr. Necmi UYANIK
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
nuyanik@selcuk.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, İkinci Meşrutiyet Devri son Osmanlı ulemalarından olan Hasan Fehmi'nin (Başoğlu) yaşadıkları, Türk yenileşme tarihi ekseninde incelenmeye çalışılmıştır. Bir medrese hocası/rektörü olarak Mütareke Devrindeki kurumlarla olan ilişkisi, İstiklâl Mahkemelerindeki yargılanışı ve 1950'lerde Diyanet İşleri Başkanlığındaki faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bu şekilde Milli Mücadele, İnkılâp hareketleri ve 1950'ler Türkiye'sinin yapısal değişimi içinde Hasan Fehmi'nin temsil etmiş olduğu kuşağın reflekslerindeki fikri değişim, din-siyaset ilişkisi ekseninde gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Fehmi, ulema, diyanet, İstiklâl Mahkemesi, siyasi değişim

THE EXPERIENCE OF HASAN FEHİMİ FROM THE CONSTITUTIONAL PERIOD TO THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract

In this study the experiences of Hasan Fehmi (Başoğlu), one of the latest Muslim theologians of the Ottoman of The Second Constitutional Era were examined through the direction of historical period of Turkish Modernization. The activities of him regarding the relations between the institutions during the Armistice Years as a lecturer and a rector (head) of a madrasah (Moslem theological school), the trial process at the Independence Courts and the performance of him at the Department of Religious Affairs have been studied. So the ideological adjustment observed in the generation of Hasan Fehmi was examined on the basis of religion-politics during the period of The National Struggle, Turkish Revolution and the new structure of the Turkey's in 1950.

Key Words: Hasan Fehmi, theologian scholar, religious, Independence Court, political adjustment

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin son dönemleri içerisinde yaşayan Türk yönetici ve aydınları devleti nasıl kurtarabiliriz sorusuna farklı siyasi yaklaşımlarla cevap bulmaya çalışırken¹, emperyalist devletlere karşı vermiş olduğu mücadele sonucunda bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici, aydın, asker vb. kadroları bu sefer, devleti nasıl sağlam esaslar çerçevesinde güçlü kılabiliriz, sorusuna anlamlı cevaplar bulmaya çalışmışlardır. Yeni Türk devletinin bu çabaları ise, şüphesiz Türk çağdaşlaşması ekseninde ve bir devrim/inkılap aşamasında şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Türk devlet geleneği içerisinde önemli bir yeri olan ulema ve askerin² yanına, Tanzimat sürecinde bürokrasinin (Kalemiyye) etkin şekilde devlet merkezileşmesine paralel olarak sistemde yer almasıyla, modernleşme algısı, yeni Türk devletini özellikle asker ve aydın kesim tarafından tarihte geleceğe dönük mecrasına sokmuştur. B. Lewis'e göre Osmanlı Devletinde yaşanan çöküntü, bürokratik ve dini kurumları etkilemiş XVI. yüzyılın yeterli, titiz bürokratinin yerine, bozulan bir bürokrasi ortaya çıkmıştır³. Bu bağlamda diğer dönemlerde olduğu gibi, Türk yenileşme tarihi (Batılılaşma) açısından, problem alanı oluşturan konulardan birisi de din ve siyaset ilişkisi olmuştur. İslam'ın Hristiyanlıktan farklı olarak siyasi alana el atması ve Osmanlı Devletinde dinin temsilcisi olan ulemanın ve medreselerin XVII-XVIII. yüzyıllardan itibaren gelişmelere ayak uyduramaması siyasi alanı iyice sorunlu hale getirmiştir. Türk töresi, coğrafya ve İslam unsuru Türk devlet yapısını biçimlendirirken, ortaya çıkan bu örgü, Batılı değerlerin benimsenmesinde, bir anlamda Modernleşme sürecinde Türkiye'nin önündeki en büyük meselelerden birisi olmuştur. Özellikle Türk siyasi ve fikir tarihi açısından kurumsal alanda yaşanan gelişmeler II. Meşrutiyet Devri'ni, Cumhuriyet Türkiye'sinin kozası hâline getirmiştir.

Bu makalede ele alınan konu ve zaman aralığı, Türk Modernleşme sürecinin özellikle Cumhuriyet devrinde, eski ile yeninin çatışması ya da yeni değerlerin devlet ve toplum hayatına yerleştirilmesi dönemini kapsamaktadır. Dolayısıyla genç Türkiye'nin yaşamış olduğu "devrim" süreci, onu doğuran ortam dikkate alınmadığı takdirde, İstiklâl Mahkemelerinin kurumsal değeri, siyasi, sosyal, iktisadi vs. değişikliklerle birlikte tarihten gelen insan unsurunun bu tablo

¹ Burada verilmeye çalışılan cevaplar genel mahiyette düşünüldüğü zaman şüphesiz yenileşme konusuyla bağlantılıdır. Elçilerin seyahatname ve risalelerinin yanı sıra aydınların birçoğu hataları sıralarken, bir kısmı da Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi fikir akımları ekseninde projelerini ortaya koymuşlardır. Bu eserlerden bazıları şu şekildedir: *Tüccarzade İbrahim Hilmi, Avrupalılaşmak Felâketlerimizin Esbabı, Kitabhane-i İslâm ve Askeri*, 1332/1914; *Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar*, Ayraç Yay., Ankara 1999; Celâl Nuri (İleri), *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye, Matbaa-i İctihad*, İstanbul 1913; Haşim Nahit (Erbil), *Türkiye için Necât ve İ'tila Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul 1916. Son eserin Latin harflerine çevrilmiş şekli için bk., Haşim Nahit (Erbil), *Türkiye İçin Necat ve İ'tila Yolları (Türkiye'nin Kurtuluş ve Yükselme Yolları)*, (Yay. Haz. N. Uyanık-F. Ata), Tablet K.evi, Konya 2006.

² Aydın TANERİ, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 187-285.

³ Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK., Ankara 1988, s. 22-23.

içerisinde nerede olduğu ya da olması gerektiği gibi konular bilimsel tarih yaklaşımından uzak olacaktır. Bu nedenle mukayeseli tarihsel bir perspektif konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamış olacaktır.

XX. yüzyılın başında yaşanan Türk İnkılâp hareketine gelene kadar XIX. yüzyıl, Avrupa tarihi açısından bir "güç yüzyılıdır". Öncesi itibarıyla İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri, Sanayi İnkılabı'yla birlikte Rus İhtilâli değişimin ana saikleri ya da görüntüleridirler. Bu devrimler çağında şüphesiz bazı özellikler dikkat çekicidir. Avrupa'da "devrim" ve "karşı devrim" hareketleri paralelinde görülen "şiddet", devrimlerin ortak özelliğidir. Fransız Devrimi, on binlerce can alırken, bazen devrimin yönetim kadrosu açısından da Robes Pierre ve Danton örneğinde görüldüğü üzere "kendi çocuğunu yiyecektir". Danton'un giyotine giderken söylediği "ikametgâhım hiçlik, ancak tarihin panteonunda yaşayacağım" sözü ve "cumhuriyetin cehennemi" safları içerisinde Vendeé Köylü isyanlarını (1793-94) bastıran Danton'un komutanlarından General Westermann'ın, Vendeé artık yok onu yaktım... Çocuklarını atlarımızın ayakları altında çiğnedim...Onların hepsini yok ettim" ifadeleri⁴, herhalde bu şiddeti açık şekilde ortaya koymuş olsa gerektir.

Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan yolda, doğu-batı, ilerici-gerici, medreseli-mektepli gibi ikili gerginlik alanlarının yanı sıra, siyasi olarak milliyetçilik ya da din kavramı üzerinden İttihatçı ve İtilafçı gibi kurumsal ayrımlar birçok gelişmede belirleyici unsurlar olmuşlardır. II. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yoğunlaşan reform çabalarının genel olarak başarısız olması, askeri okullarda yetişen talebelerin muhalefet hareketinde yer almalarına neden olurken⁵, aynı zamanda İttihat Terakki'nin Meşrutiyet sistemini geri getiren bir kurum olarak ün salmasına sebebiyet vermiştir⁶. Etkin bir İttihatçılık döneminden sonra, Feroz Ahmad'ın başlığıyla "İttihatçılıktan Kemalizme"⁷ giden bu yol, her ne kadar demokratik olarak görülme de⁸, savaşın, isyanların içerisinde çok büyük önem taşıyan bir bağımsızlık hareketinin sonucunda, cumhuriyet rejiminin benimsenmesi temeline dayanmıştır. Cumhuriyet modeli belki Fransız jakoben modelini benimsemek zorunda kalmıştı, ancak hedef muasır medeniyetlerin seviyesi idi. Bu şekilde yukarıdan aşağıya bir yenileşme modelinin benimsenmesinde tarihi arka plan ve sömürgeci güçlerin sistematik çalışmaları hiç şüphesiz göz ardı edilmemelidir. Dünyada zaptedilemeyen devrim ideolojisi,

⁴ Norman DAVİES, *Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batıya Buz Çağından Soğuk Savaşa Urallardan Cebeli Tarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Ed. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge K.evi Yay., Ankara 2006, s. 751-760; 807-808.

⁵ Şerif MARDİN, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Çağdaş Düşünce Açısından Atatürk*, Eczabışı Vakfı Yay., İstanbul 1983, s. 33-37.

⁶ Sina AKŞİN, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yay., İstanbul 1980, s. 16-19.

⁷ Niuwe Rotterdamsche Courant gazetesinin Balkan muhabiri Van Cruyf, 5 Şubat 1921 tarihli yazısında erken bir tarihte "Kemalistan" tabirini kullanmıştı. Yazı için bk., *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2003, s. 194-195.

⁸ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. F. Gül B. Baltalı), İstanbul 1986, s. 160-162.

Kemalist “Tek Adam”ın⁹ Türkiye’inde, “Türk Ocaklıları”¹⁰ ve Türk devriminin ideolojisini sistemleştirmeyi amaç edinen “Kadrocular”¹¹ gibi bazı grupların çalışmaları ekseninde, TBMM’nin kurumsal varlığı ve etkinliği içerisinde dış ve iç gelişmelerin belirleyici faktörleriyle şekillenmiştir.

Türk siyaseti, Cumhuriyet Halk Fırkasının, Tek Parti olarak Türkiye’yi biçimlendirmesiyle birlikte, özellikle İnönü döneminde Türkiye’de “dinin baskı altına alındığı” gibi bir anlayıştan beslenen Demokrat Partinin 10 yıllık iktidarını görecektir. Bundan sonraki süreçte, temel olarak ülkenin laikleştirilmesi konusunda ciddi problemler yaşanacak ve rejimin koruyuculuğu görevini üstelenen Türk ordusu, sürekli olarak rejimin muhafazası için görevinin başında olacaktır. Halifeliğin kaldırılmasından hemen sonra belirgin bir şekilde Türkiye’de filizlenen tepki, görünürde din eksenli olmakla birlikte, 1925’de yaşanan ayrılıkçı Kürtçülük hareketi örneğinde olduğu gibi farklı görüntülerde ortaya çıkacaktır. Merkezi otoritenin varlığından uğrayacağı zararı düşünen feodal unsurlar Doğu’da, dini alandan hareket ederek Şeyh Sait İsyanı’nı sahneye koymuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ise, İsmet İnönü’nün Başbakanlığında “Tahrir-i Sükun Kanunu”nu çıkararak, (Fransa örneğinde görüldüğü gibi) İstiklâl Mahkemeleri ve ordusuyla bu önemli meseleyi çözmüştür. Bu ortamda, her türlü muhalif kurum, kişi veya yayın organı, “inkılâpların yerleştirilmesi” açısından pasifize edilmiştir¹².

İşte bu süreçte dikkat çeken şahıslardan birisi de Cemiyet-i Müderrisin ve Teali İslâm Cemiyetinin kurucuları arasında bulunan Hasan Fehmi (Başoğlu) olacaktır. Bir medrese-profesörü, bir rektör olarak, İskilipli Atıf Efendi ile Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde yargılanacak, 3 yıllık sürgünden sonra, CHP’nin son yılıyla birlikte Demokratik Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Müşavere Kurulu Azası olarak 10 yıl görev yapacak ve 1960 Darbesiyle tekrar sivil hayata geri dönecektir. Genelden özele ya da özelden genele olacak şekilde, tarihi bağlamında H. Fehmi konusunun incelenmesi, Türk tarihinin karakteristik özelliklerinin tespit edilmesine imkân tanımış olacaktır.

1. HASAN FEHMI’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Annesinin adı Rahime, Babasının adı Hasan olup 1292¹³ (1876) yılında I. Meşrutiyetin ilanı sıralarında Seydişehir’in Mahremkolu (Şu an Beyşehir’e bağlı

⁹ Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal C. I-II*, Remzi K.evi, İstanbul 1998. s. 14-560; 9-563.

¹⁰ Yusuf SARINAY, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Neş., İstanbul 1994, s. 137-336.

¹¹ Temuçin Faik ERTAN, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1994, s. 257.

¹² Ergün AYBARS, *İstiklâl Mahkemeleri C. I-II*, İleri K.evi, İzmir 1995, s. 261-327.

¹³ Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan sorgulama sırasında doğum tarihi “1298” olarak kayıtlara geçmiş olduğu görülmektedir. Zabıtların aslını görme şansımız olmadığından, 1298 tarihinin H. Fehmi tarafından sehven veya bilerek söylenmiş olacağı ihtimalinin yanı sıra, yanlış okunma ihtimalini de ortaya koymaktadır. Bk., *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, (Haz. Ahmed Nedim), İşaret Yay., İstanbul 1993, s. 103.

Kayabaşı) Köyü 19 numaralı evde dünyaya gelmiştir¹⁴. Kişisel dosyasındaki künye bilgilerine göre Orta boylu, ela gözlü ve vücudunda herhangi bir eksiklik olmayan H. Fehmi, II. Abdülhamit devrinin eğitim kurumlarında yetişecek olan bir Osmanlı uleması olarak, çeşitli görevlerde bulunacak ve aşağıda da ele alınacağı üzere yaşadığı fırtınalı bir devrin ardından 28 Mayıs 1964'te¹⁵ vefat edecektir¹⁶.

Öğrenim hayatına sekiz yaşında İzmir'e giderek orada ilk mektebe başlayan H. Fehmi, ilk mektep döneminde "hıfz-ı Kur'anı Kerimi muvaffak olduktan sonra", İstanbul'a gelerek Fatih Dersiamlarından Abdülatif Efendi'nin derslerine devam etmiştir. 1322 (1906)'de icazetnâme almış¹⁷ ve derse devam ettiği sırada imtihanla Mekteb-i Nüvvab'a girerek 3 Eylül 1323/16 Eylül 1907 tarihinde dördüncü sınıftan şهادetname alarak yüksek tahsilini tamamlamıştır¹⁸. Arapça'yı iyi derecede okuyup yazabilmektedir¹⁹. Buna göre H. Fehmi, II. Abdülhamit devrinin eğitim açısından ilköğretimde benimsediği "İslamcılık" ve orta öğretimde benimsediği "Osmanlıcılık"²⁰ siyasetinin dünyasında yetişmiştir. Eğitim açısından reform çalışmalarının yaşandığı bu dönem, hemen ardından Türk toplumunun değişim yaşamaya başladığı siyasi kimlik travmalarının yaşandığı bir devir olacaktır. Bu nedenle H. Fehmi, faaliyetlerinden ve Diyanet İşleri Başkanlığı kurumundaki bilgilerinden de anlaşılacağı üzere²¹, en azından II. Meşrutiyet devri

¹⁴ H. Fehmi'nin resmi için bk.,-EK-1.-

¹⁵ Sadık ALBAYRAK, *İrtica'nın Tarihçesi/2 Meşrutiyet İslamcılığı ve Siyonizm*, Araştırma Yay., İstanbul 1990, s. 157'de ölüm tarihini 1965 olarak verir.

¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Hasan Fehmi Başoğlu'na ait 23.1032 Numaralı Şahsi Dosya. Eşinin adı Ayşe İkbâl Başoğlu (1300/ Ö. 12 Temmuz 1957) ve bu eşinden Nuriye (Akçakanad) adlı kızı vardır. Seydişehir 1322 doğumlu olan Nuriye Hanım, 22 Aralık 1927'de evlenmiştir. Isparta Yayka Mah. 118 numarada oturmaktadır (20 Haziran 1964 tarihi itibarıyla). Nuriye Hanım'ın eşi Mehmet Salih Akçakanat (Ö. 26.02.1981) olup, Hatice Ferihan (1928 doğumlu), Ayşe Fehime (1932 d.) adlı 2 kızıyla; Hasan Sedat (1934 d.) ve Fehmi Gürül (1937 d.) isminde 2 erkek (toplam 4) çocukları vardır. Eşi M. Salih'in 1981'de ölümüyle Nuriye Hanım, babası üzerinden yetim aylığı talebinde bulunmuş ve 01.03.1981'de yetim aylığı bağlanmıştır. Bu yazıdaki ikamet adresi, Çatal Sk. No: 6/5 Ankara olarak görülmektedir. Ölüm tarihi 31 Ağustos 1992'dir. Isparta doğumlu olan Zekiye Başoğlu (H. Fehmi'nin 2. hanımı 1317 d.) Emekli sandığına verilen 15.3.1950 tarihli beyannamede sicil numarası 1461 ve adresi Isparta merkez olarak verilmektedir. H. Fehmi'nin ölümünden sonra 19 Mayıs 1964 tarihli dilekçeden anlaşıldığına göre, dul maaşı bağlanan Zekiye Hanım'ın ikamet adresi 272. Sokak No. 14 Asansörüstü İzmir'dir. Bu nedenle maaşının Küçükyalı İş Bankası Şubesine havalesi istenmiştir. Buna göre 1 Haziran 1964'ten itibaren 590 lira 62 kuruş Zekiye Hanım'a maaş olarak bağlanmıştır. Zekiye Hanım bu maaşı ölüm tarihi olan 27 Ocak 1980 tarihine kadar almıştır. Bk. Emekli Sandığı Arşivi, Hasan Fehmi Başoğlu'na ait MT. 59457 No'lu Şahsi Dosya.

¹⁷ Milli Eğitim Bakanlığında Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen yazıda, 1322/1907 göç yılında Müdüris Abdülatif'ten aldığı icazetnameye göre, "eski ilmiye mesleğine hazırlayıcı mertebelerden geçerek, bu yolda yüksek öğrenimini tamamlamış" sayıldığı belirtilmektedir. İcazetnamenin yazıya iliştilendiği belirtilmekte olmasına rağmen icazetname yazının ekinde bulunamamıştır. ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

¹⁸ Mezuniyet ilmuhaberi 1324/1908 tarihlidir.

¹⁹ DİB. Şahsi Dosya.

²⁰ Bayram KODAMAN, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK., Ankara 1999, s. 164.

²¹ *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989*, Ankara 1989.

açısından bir anlamda Kemal Karpat'ın tasnifi içerisinde "mukaddesatçı" bir kimlik içerisinde değerlendirilebilir²².

Özgürlük adına çeşitli arayışların, kavgaların dönemi olan II. Meşrutiyet devrinde, siyasetin hudutlarının Bâbîâlî'nin duvarlarından taşarak mahalle kahvehânelerinde bile huzur bırakmadığı bir ortamda²³, Halide Edip'in *Seviye Talip* romanında da işlediği gibi, Fahri'nin şahsında, "Şimdi fırka kavgaları, temizlenmeyen eski kirli unsurun çevreye yayılan fitneleri, mânevi yıkıntılarıyla memleket bir çatışma sahnesi havasında...ahali azgın; olağanüstü bir şey yapmak istidanı gösteriyor" ifadelerinde karanlık bir ortama mı sürükleniyordu²⁴. I. Dünya Savaşı gerçekten bunaltıcı karanlık atmosferi yaratmada geç kalmamıştı.

Karanlığın, sıkıntıların uzantısı olarak 1925'de Doğu'da yaşanan olaylar ve inkılâplardan Şapka Kanununa muhalif hareketlerden dolayı yargılanan (bir zihniyetin ürünü olan) İskilipli Atıf Hoca'yla birlikte daha önceden de Teali İslam Cemiyetiyle olan organik bağları nedeniyle H. Fehmi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanacak ve 20.04.1926 tarih/1067/9057 tezkere kararınca 3 sene müddetle Isparta'ya sürgün edilecektir. 19 K.sani 1928 tarih 458/2 divan-ı muhasebat tezkeresi ile de dersiamlık maaşını tekrar almaya başlamıştır²⁵. Dosyasındaki bir belgeden kolaylıkla anlaşılacağı üzere "ulema" olmasının gereği askerliğini yapmadığı görülecektir²⁶.

31 Temmuz 1941 tarihli Isparta nüfus idaresinden verilen nüfus cüzdanı örneğinde de görüldüğü gibi mesleği avukatlık olan H. Fehmi, Isparta'nın Tabaklar Köyünde bir süre ikamet etmiştir²⁷.

Bulunduğu Memuriyetler ise sırasıyla şu şekildedir²⁸:

1. Fatih Dersiamlığı (30 Ağustos 1323/12 Eylül 1907-30 Ağustos 1325-30 Eylül 1909). (kadro aylığı 100-400 krş. arası)²⁹.

²² Kemal H. KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller*, İstanbul 1967, s. V.

²³ Ali BİRİNCİ, "Fânizade Ali İlmî Bey", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zât*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 326.

²⁴ Osman GÜNDÜZ, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II, Düşünce Eserleri Dizisi*, MEB. Yay., İstanbul 1997, s. 726.

²⁵ DİB. Şahsi Dosya.

²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığından Emekli Sandığı Genel Müdürlüğüne yazılan 8 Ekim 1978 tarihli belge. Bk., ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

²⁷ ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya; H. Fehmi'nin ölümünden sonra 20 Haziran 1964 tarihli Isparta Nüfus Müdürlüğü'nden verilen kayda göre, H. Fehmi'nin 14 Temmuz 1941 tarihinde Beyşehir Kazası Manastır Nahiyesi Mahrem Kolu Köyünden Isparta'ya nüfusunu aktardığı belirtilmektedir.

²⁸ DİB. ve ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosyalar. (Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Karnesinde Sicil No'su: 1461 olarak görülmektedir.).

²⁹ 19 Mayıs 1906'da yapılan Ruus imtihanının ardından ehliyetini ispat ederek tedrisine izin verildikten sonra Fatih Dersiamlığında göreve başlayacaktır. DİB. Biyografik Teşkilat Albümü.

2. Mülga Fetvahane-i Âli Fetva Odası ikinci sınıf müsevvitliği ve dersiamlık (1 Eylül 1325/14 Eylül 1909-14 T.Evvel 1330/27 Ekim 1914). (1200-1500 krş. arası).

3. Fetvahane Telif Heyeti Azalığı ve Dersiamlık (15 T.Evvel/28 Ekim-20 T.Evvel 1330/02 Kasım 1914). (1700 krş.)³⁰.

4. Heyeti Telifiye Azalığı ve Darülhilâfetü'l- Âliye Medresesi (Medresetül Kuzat Mus.) Hilâfiyatı Dersi Müderrisliği- (21 T.evvel/03 Kasım- 26 K.evvel 1330/05 Ocak 1915). (1750 krş.).

5. Heyeti Telifiye Azalığı ve Medresetülkuzat (Hukuk Fakültesi) Sınıf-ı Mahsus Nikâh Dersi Muallimliği ve Dersiamlık- (27 K.evvel 1330/ 09 Ocak 1915-4 T.sani 1331/17 Kasım 1915). (2150-2350 krş.).

6. Heyeti Telifiye Azalığı ve Medresetülkuzat Kısım-ı Âli Sınıf I. Usulü Fıkıh Müderrisliği ve Dersiamlık-(5 Kasım 1331/ 18 Kasım 1915-17 Mart 1333/17 Mart 1917). (2350-2700 krş.).

7. Heyeti Telifiye Azalığı- (18 Mart 1333/ 18 Mart 1917-31 Mayıs 1336). (1500-1750 krş.), (15 Mart 1333 tarihli kanun gereğince dersiamlık ve müderrislik maaşı ücrete kalp olunmuştur.).

8. Fetvahane Cevabî Şifahî Memurluğu- (1 Haziran 1336/1920- 1 T.Sani 1338/1922). (2000 krş.).

1 Eylül 1337/1921 tarihine kadar Saman Medresesi Ahvâl-ı Fıkıh Müderrisliğinden hariç kalmış ise de, ders vekâletinin işarı ile fetavayı iktiran eden 10 T.evvel 1337/1921 tarihinden itibaren adı geçen medresede ikinci şube Kelâm müderrisliği dersiamlık maaşıyla, 1 Ağustos 1338/1922 tarihinde mecburen mezuniyete sevk olunmuştur. TBMM Hükümetinin İstanbul'da tesisi üzerine dairelerin kaldırılmasından dolayı 1 T.sani 1338 tarihinde memuriyetten ayrı kalmış ve İstanbul'da ihdas edilen müftülük müsevvidliğine belirtilen tarih itibarıyla Umur-ı Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti Celilesince 2500 gurus maaşla tahsis buyurulmuştur.

9. İstanbul Müfti Müsevvetliği-(2 T.sani 1338/31 Aralık 1925). (2500 krş.).

10. Dersiamlık 1 K.sani 1926-1 Nisan 1941'de (1200 krş.). tekrar başlamış görünüyor³¹, 28.5.1945-27.12.1945 arası (1500-2000 krş.) .

11. Dersiamlık (27 Aralık 1945-20 Ocak 1950).

12. Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Azalığı³² (21 Ocak 1950-8 Temmuz 1960).

³⁰ 28 Ekim 1914'de azalığına tayin edildiği Fetvahane-i Âli Heyet-i Telifiyesince oluşturulan "İslâm Ceza Hukuku" komisyonunun çalışmalarına katılmıştır. DİB. Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989.

³¹ 1 Eylül 1325'ten 30 Aralık 1341 tarihine kadar devam eden 16 sene 4 aydan ibaret bulunan memuriyetinden talebi üzerine 65 yaşını doldurduğu 13.7.1941 tarihinde 1683 sayılı kanunun 26. maddesi gereğince 1200 lira ikramiye verilmek suretiyle tasfiye edilmiştir. Divanın tescil numarası 15 Ocak 1943 tarih ve 59457 sayılıdır. ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

Isparta Müftülüğüne yazdığı 3 aylık “tebdil-i havaya ihtiyaç” zarureti dilekçesinden anlaşıldığı üzere 17 Temmuz 1933 tarihi itibarıyla Isparta’da görev yaptığı bilinmektedir³³. 1926 İstiklâl Mahkemesi kararıyla 3 yıl sürgün ve her türlü görevden men edilen H. Fehmi’ye Dersiam maaşı ödendiği halde vaaz etme talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine Isparta’da bulunan H. Fehmi, 9 Ocak 1943’te İstanbul Müftü Müsevvidi olarak memuriyetten emekli olmuştur³⁴.

13. Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Azalığı (21 Ocak 1950/9000 krş.)³⁵.

Diyanet İşleri Başkanlığınca Devlet Bakanlığı yüksek makamına yazılan 5 Temmuz 1960 tarihli metne göre Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üyesi H. Fehmi’nin 30 yılı aşkın bir süre hizmet vermiş olarak 1250 lira kadro aylığı üzerinden emekliliğinin uygun olduğu yazılmıştır³⁶.

Bu dönem içerisinde almış olduğu mükâfatları ise, Ruus- 25 C.ulâ 1328/4 Haziran 1910- Baiptidai Hariç İstanbul Müderrisliği ile taltif edilmiştir. Ruus-19 Zilhicce 1332- Musıla-i Sahn derecesiyle taltif olunmuştur. Muhatap-9 Şubat 1331- Huzur ders muhataplığına tayin edilmiştir. Görev süresi içerisinde Vekaleten, Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Hüsnü Lostar’ın yerine 19.09.1950’den itibaren 1 ay vekalet etmiştir³⁷. Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu döneminde İstanbul Müftülüğünde yapılacak olan “mushafları tedkik başkanlığı ve üyeliği imtihanını yapacak mümeyyiz ve komisyon azası olarak” 24 Kasım 1952 tarihinde ve yine Ankara’daki birçok müftü sınav komisyonunda bulunmuştur³⁸.

³² Başbakanlık makamına 19.12.1949’da yazılan dilekçede, Yusuf Ziya Yörükhan’ın İlahiyat Fakültesi profesörlüğüne tayini üzerine “Fatih Dersiamlarından ve Mektebi Nüvvab mezunlarından olup evvelce Darülhilâfe ve Sahn Medreseleri ve Medresetül Kuzat Müderrislik ve muallimliklerinde, telif heyeti üyeliğinde bulunmuş olan Hasan Fehmi Başoğlu’nun *üstün ilmi kudret ve ehliyetine binaen* tayinine” müsaadeleri Diyanet İşleri Başkanınca (Ahmet Hamdi Akseki-1947-1951) yazılmıştır. Ahmet Hamdi Akseki’nin 9 Ocak 1951’de vefatıyla, E. Sabri Hayırlıoğlu 10 Haziran 1960’a kadar bu görevde kalacaktır.

³³ DİB. Şahsi Dosya.

³⁴ DİB. Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989; ESA. Hasan Fehmi Başoğlu’na ait Şahsi Dosya MT. No: 59457.

³⁵ DİB. Biyografik Teşkilat Albümü’nde 3 Ocak 1950/5 Temmuz 1960 tarihleri verilmektedir.

³⁶ ESA. Hasan Fehmi Başoğlu’na ait Şahsi Dosya. 5434 sayılı kanunun 39. maddesinin b fıkrası gereğince. Ancak Hasan Fehmi’nin bu emeklilik işleminin kanun maddesiyle ilgili bir itirazı vardır. 14 Temmuz 1960 tarihli dilekçesinde daha önce Heyeti Telifiye Azalığında bulunduğundan 3656 numaralı kanunun geçici 9. maddesinin 2. fıkrası gereğince müktesep hakkı olan 1250 lira aylık üzerinden emeklilik işlemini istemiştir. Hasan Fehmi, bu tarihlerde Dikmen Yukarı Övec Bağları 99 numaralı evde ikamet etmiştir. Ayrıca, mahkumiyeti dolayısıyla İstanbul Müftülüğü Tahrirâtı 4.5.1936 tarihli olup, 6 Şubat 1950’de Dersiamlık maaşı 25 liraya çıkarılmıştır. 1933’de bir aylık (7 Ağustos/5 Eylül), 1950’de 15 gün (21 Eylül-3 Ekim), 1951’de ise 1 ay izin kullanmıştır.

³⁷ DİB. Şahsi Dosya.

³⁸ DİB. Şahsi Dosya. Komisyonunda görev alan diğer azaların isimleri şu şekildedir: İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen, Kadıköy Müftüsü Zekeriya, Sultan Selim Camii Şerifi Birinci İmam Reisi Kurra Ahmet Hamdi (Akseki), Yer altı Camii Şerifi İmam ve hatibi Hafız Ali, Sultan Selim Camii Şerifi İkinci İmamı Enderunlu Hafız İsmail’dir.

Emeklilik işlemleri ise, bu tarihlerde Türkiye'deki bürokratik işlemlerin görülmesi açısından burada verilecektir ve işlemler yaşanan olaylar ekseninde şu şekildedir: 65 yaşını doldurduğundan, 13.07.1941 tarihi öncesi itibarıyla memuriyette geçen 16 sene 4 aydan ibaret bulunan hizmeti, kaldırılmış olan 1683 sayılı kanunun 26. maddesi gereğince 1200 lira ikramiye verilmek suretiyle 15.01.1943 tarihinde tasviye edilmiştir³⁹. 3 Ekim 1942 tarihinde 65 yaşını doldurmuş olması nedeniyle Diyanet İşleri Yüksek Kurulunda bulunan 6/256 tercümei hal dosyasından da anlaşılacağı üzere, kaldırılmış olan fetvahane-i âli ve İstanbul Müftülüğü Müsevvitliğinde geçirmiş olduğu 20 seneyi aşkın memuriyetinden dolayı⁴⁰ 1683 sayılı tekaüd kanununun 26. maddesine tevfikeyen "sun maaşı olan 25 liranın" emsalından doğan ikramiyenin Isparta maliyesine gönderilmesini istemiştir⁴¹. Şerafettin Yaltkaya'nın da imzasının bulunduğu, 22 Aralık 1942 tarihli belgede "memuriyetten dolayı tekaüdün icrası" yüksek reislik makamına arz olunmuştur ibaresi vardır⁴².

Emekli sandığıyla yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre 9.1.1943⁴³ tarihinde kendi isteğiyle memuriyetten emekliye ayrılmıştır. 5 Temmuz 1960'da ise Emekliye sevk edilmiştir⁴⁴.

H. Fehmi'nin emekliye sevk edilmesinde (1960) kendisi hakkında yapılan ve konusunun ne olduğu bilinmeyen şikâyet etkili olmuştur. H. Fehmi, Devlet Bakanlığı Yüksek Makamına ve İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı dilekçelerinde, "İstanbul Ruus imtihanında muvaffak olarak oniki sene tedris ile Çanakale Harbinde ikiyüze yakın yedek subay sıfatıyla şehit olanlar da dahil beşyüze yakın talip yetiştirmiş ve milletimin irfanına bu suretle hizmet etmiş bulunuyorum...onbir senelik memuriyetimde siyasetten âri İslâmî alimlerle meşgul bulunarak ilim noktasından Diyanet Riyasetinin adeta yegâne mümessili bulunmuşken; mazhari takdiriniz olacağım yerde, herhangi bir sui istinatla adaletin tatbik edilmekte olduğu bu zamanda emekliye sevk edilmekliğim beşeriyetim iktizası beni rencide edeceğine yüksek vicdanınızın da kani bulunacağına inanıyorum hakkımda kötü isnadın kaldırılıp, keyfiyetin tashih buyurulmasını" istemişse de bir sonuç alamamıştır⁴⁵. Daha önce (1926) İstiklâl Mahkemesi kararıyla 3 yıl sürgün ve her türlü görevden men edilen H. Fehmi'ye dersiam maaşı ödendiği halde vaaz etme

³⁹ DİB. Şahsi Dosya.

⁴⁰ Diyanet İşleri Başkanlığının 1 Nisan 1960 tarihli yazısına göre, 16 sene 9 ay 17 günlük hizmeti en son görevindeki hizmet süresiyle birleştirilmiştir. Bk., ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya

⁴¹ ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

⁴² ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

⁴³ Emekli Sandığında bulunan Hasan Fehmi'nin de imzasını havi bordroda 8 Ağustos 1943 tarihi vardır. ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya.

⁴⁴ DİB. Şahsi Dosya; ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya. 26 Ekim 1960 tarihli aylık makbuzundaki bilgilere göre, 8 Temmuz 1960'da resen emekliye sevk edilmiştir. İlk aylığının başlangıç tarihi 1 Ağustos 1960 ve maaşı 875 liradır. Toplam hizmet süresi ise 52 yıl 10 ay 18 gün olarak gösterilmektedir. Bk. ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya. Ayrıca emeklilik belgesi için bk., EK-2.

⁴⁵ DİB Şahsi Dosya, 16 ve 18 Ağustos 1960 tarihli dilekçeleri.

talebi reddedilmiştir. Bunun üzerine 9 Ocak 1943'de memuriyetten emekli olmuştur⁴⁶. M. Şerafettin Yalpkaya'nın Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde 15.1.1943 tarih ve 59457 tescil numaralı istihkak varakasına göre Emekliliğine ait istihkakı olan 1200 lira 12 Şubat 1943 tarihinde ödenmiştir⁴⁷.

Dergi ve gazetelerde yazılarına rastlayamadığımız H. Fehmi'nin *İslâmiyetde Cenaze* (İngilizceye de çevirisi yapılmıştır)⁴⁸ ve *Hidayet Yolu* isimli iki eseri vardır⁴⁹. *İslâmiyetde Cenaze* isimli eserinde toplu yapılan ibadet, selamlaşmanın önemi, sağlık ve hastalık konularıyla birlikte, cenaze ili ilgili işlemler üzerinde durmuştur⁵⁰. *Hidayet Yolu* (1963) isimli eserinde ise, Fransa'dan gelmiş dini zayıflamış maddeci-felsefeyle (madde, kuvvet, Buchner, Gustave Le Bon'la) uğraşmış bir Türk genciyle (Fahri Öztürk?) soru cevap şeklinde konuşur. Maddileşen Garp alemine dikkat çeken H. Fehmi, Tanzimat sonrası Avrupa'ya giden Türk gençlerinde bozulma olduğu konusuna vurguda bulunarak, son 25 yıl içerisinde (1938-1963), "gençlerimize hiç din bilgisi verilmemesi sebepleriyle memleketimizde de din düşmanlığı çoğalmış ve adeta maddilik illeti gençlerimizde sâri bir hastalık hâlinde umumileşecek dereceye gelmiştir"⁵¹ diyerek, kendi bakış açısını, dolayısıyla yazımızın başında dikkat çektiğimiz "mukaddesatçı" yapısıyla birlikte kendisini (1960'da) zorunlu emekli eden CHP'ne olan kızgınlığını göstermiş olsa gerektir⁵². İlerleyen sayfalarda gençle devam eden konuşmalarında Avrupa'daki maddeci felsefeyi, mezhep taassubuna dayalı anlayışı eleştirerek, İslâm dininin iman esaslarını açıklamaya çalışır.

Yukarıda verilen eserlerindeki düşüncelerinin yanı sıra H. Fehmi ismi, II-Meşrutiyet devrinde şu iki gelişmeyle dikkat çeker. İlkinde Said Nursi'nin, İstanbul'a gelerek 1907'de, "Hallatü'l-Müşkilat=Soruları Çözen", "Siz her şeyi sorabilirsiniz ben size hiç bir şey sormayacağım" tavrı, İstanbul ulemasının çok ağırına gitmiştir. Bunun üzerine arkadaşları yeni icazet almış kendi ifadesiyle "cıva gibi delikanlı" olan H. Fehmi'ye, "Hasan ümidimiz sende, bu Kürdoğlunu bir yere ser de nasıl serersen ser" demişlerdir. Arkadaşlarının anlatımıyla Kur'an okumakta mahir ve Cezeri'yi (85 yaşında dahi) iyi bildiği söylenen ve "Mevakıftan akla hayale gelmedik konularda" bir ay hazırlık yapan H. Fehmi, Said Nursi'nin yanına giderek, ona sorular sormuş ve "talebelere ders okutuyormuşçasına" sorularına

⁴⁶ DİB. Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989.

⁴⁷ ESA. Hasan Fehmi Başoğlu'na ait Şahsi Dosya. Emekli Sandığı tarafından yapılan ödeme 11 Şubat 1937 tarih ve 66664/12/2752/130 sayılı umumi tahrirata göre yapılmıştır.

⁴⁸ Hasan Fehmi BAŞOĞLU, *İslâmiyetde Cenaze*, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Ankara 1958, (21s.); Funeral Rites and Ceremonies in Islam, A Departament of Religious Affairs Publication, Ankara 1959. (21 s.).

⁴⁹ Hasan Fehmi BAŞOĞLU, *Hidayet Yolu Allah'ını, Peygamberini Kaybetmiş Bir Genç Türk ile Nasıl Konuştum*, Şark Matbaası Ankara 1963. (135 s.).

⁵⁰ BAŞOĞLU, *İslâmiyetde Cenaze*, s. 4-21; Funeral Rites and Ceremonies in Islam, s. 4-21.

⁵¹ BAŞOĞLU, *Hidayet Yolu*, s. 3-123.

⁵² 1964'de Hacc'dan döndükten sonra, Rıza Çöllü Hoca'ya, "zaman fitne zamanı ölçülü konuş bedava gidersen" demesinin altında da darbe sürecinde işten atılmasına neden olan şikâyet konusu vardır. Bk., "Rıza Çöllü Hoca'nın Dünyasından... Vâzilik Zor Mesele", Altınoluk, Sayı: 77, Temmuz 1992, s. 20.

cevap almıştır. H. Fehmi, eleştiri anlamında bir şey söylemeden geri dönmüştür⁵³. Bu olaydan yaklaşık yarım asır sonra H. Fehmi, 1951'de Said Nursi'nin bazı eserlerinin sakıncalı olup olmadığı konusuna karar veren Müşavere Heyeti üyelerinden birisi olarak karşımıza çıkacaktır⁵⁴. H. Fehmi'nin diğer ikinci konusu ise II. Meşrutiyet devrinin acı gerçeklerini ortaya çıkaran sözüdür. Fatih Medresesinin rektörü olarak (Ahmet Uğur'un da bir röportajında söylediği üzere) "Çanakkale 25 bin talebemi yedi" ifadesidir⁵⁵. Bu yönleriyle birlikte H. Fehmi, öğrencilerinden Rıza Çöllü'nün tespitlerine göre tasavvuf konusunun istismarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle tasavvuf konusuyla ilgili bir yazıdan dolayı Asım Köksal ve Yozgat Müftüsü Hulusi Efendi'yi tenkit etmiştir. Ancak, 1964'te Hacc'dan döndükten sonra tasavvuf konusundaki fikirleri değişmiştir⁵⁶.

Milli Mücadele dönemi ve inkılâplar sürecinde din adamlarının genel olarak iki kamp içinde olduğu görülecektir. Halife-İstanbul ve Kuvâ-yı Milliye taraftarları. İstiklâl Harbi içerisinde Anadolu'daki din adamlarının önemli bir kısmı Kuvâ-yı Milliye hareketi içerisinde yer almıştır⁵⁷. Bu nedenle H. Fehmi'nin durumu da dönemin değişen şartları içerisinde ele alınmalıdır.

2. İSTİKLAL MAHKEMESİNDE YARGILANMASI

H. Fehmi, İskillipli Atıf Hoca ve diğer arkadaşlarıyla birlikte, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından, siyasi maksat güden Cemiyet-i Müderrisin ve daha sonra Teâlî İslâm Cemiyetinin eski üyesi olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla da ilişkilendirilerek şu suçlama ile yargılanmıştır:⁵⁸ "*Frenk Mukallitliği ve Şapka* adındaki kitabı yazdığı ve muhtelif bölgelere göndererek halkı isyana teşvik ettiğinden dolayı İstanbul'da 7/12/ 1341'de (1925) tevkif edilen Fatih dersiamlarından Hoca Âtif ve arkadaşlarından... Bakırköyü'nden Seydişehirli Hasan Fehmi".

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere H. Fehmi, klasik Osmanlı ulema tiplmesiyle esas olarak, İngilizlerin teveccühünü kazanmış Teâlî İslâm Cemiyetinin üyesi konumunda Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla ilişki içerisinde olarak, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin damadı Zeki Bey'in girişimleriyle Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı tavır ve "20 bin civarı basılan beyannameden" dolayı yargılanmıştır. Tahir'ul Mevlevi, Kuva-yı Milliye aleyhindeki beyannamenin, hükümetim zorlamasıyla ve üyelerinin yarısının imzası olmadan "nikah-ı fuzulî" ile

⁵³ "Rıza Çöllü Hoca'nın", s. 20.

⁵⁴ DİB. Müşavere ve Dini Eserler Kurulu 16 Nisan 1951 tarihli kararı.

⁵⁵ Mustafa SAFRAN, "Bir kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı: 30, Kasım 1994, s. 575; H. Fehmi, 1960'da Başbakanlık makamına yazdığı dilekçede 20 öğrencisinin subay olarak şehit olduğunu belirtir. Bk., DİB Şahsi Dosya, 16 ve 18 Ağustos 1960 tarihli dilekçeleri.

⁵⁶ "Rıza Çöllü Hoca'nın", s. 19-20.

⁵⁷ Bu konuyla ilgili çok sayıda din adamının ismi çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Birçok ismin geçtiği bir çalışma için bk., Ali SARIKOYUNCU, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 22-27.

⁵⁸ Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları, s. 129, 137, 289.

yayınladığını söyler. İskilipli Atif Efendi ve kendisinin imza atmadığını belirtirken, H. Fehmi'nin ne yaptığını bahsetmez⁵⁹.

H. Fehmi, Hâkimiyet-i Milliye'de, "İstiklâl Mahkemesi dün Şehrimizde faaliyete başladı... Her gittiği yerde Türkiye Cumhuriyetinin mefkure ve adaletinin mümessili olarak halk tarafından şevk ve hararetle karşılanan İstiklâl Mahkemesi dün muhakemeta ibtidâr eylemiştir."⁶⁰ dediği mahkemede vermiş olduğu ifadelerde, Meşrutiyetin ilk yıllarında İttihat ve Terakki Fırkasına girerek partinin Isparta Şube reisliğini yaptığını, İstanbul'a geldikten sonra tedrisatla uğraştığını, "müderrislerin haklarını korumak" amacıyla Cemiyet-i Müderrisin'in teşkilinde bulunduğunu, amacının siyasetle uğraşmak olmadığını bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Fırkasına girmediğini söyleyecektir⁶¹. Hatta tutuklandığı sırada Mahkeme Reisi Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya'ya hitaben, güvenine mazhar olduğundan Cumhuriyet Halk Fırkasının Bakırköy Muhasibi olduğunu belirtecektir.⁶² H. Fehmi, vermiş olduğu bu ifadesinde ilginçtir, Mustafa Sabri'nin damadı olan Zeki Bey'in, İngilizlerin inceledikleri dernekler içerisinde "Teâlî İslâm Cemiyeti"nin siyasetle uğraşmayan halk nazarında iyi bir cemiyet olduğunu, bu nedenle, cemiyet adına beyannâmenin yazılarak Anadolu'ya atılması gereğinden bahsettiğini belirtir⁶³. Mahkemede yapılan sorgulama sırasında diğer zanlılardan Antepli Salih, H. Fehmi'nin Têali İslâm Cemiyetinin şubelerinin açılması için Uşak'a mektuplar yazdığından bahsetmektedir⁶⁴.

Têali İslâm Cemiyeti, 13 Şubat 1919 tarihinde İstanbul Süleymaniye El Maruf Mahallesinde kurulmuştu. İskilipli Atif Hoca başkanlığını, Konyalı Atif Efendi, ikinci başkanlığını yaparken, genel kâtiplik görevini Bergamalı (Mustafa Sabri'nin damadı) Hoca Mehmet Zeki Efendi yapıyordu. Tahirülmevlevi ile birlikte Seydişehirli Hasan Efendi de toplam 6 üyeden ikisi olarak görülüyorlardı. Tunaya'nın ifadesi ile, Mütareke döneminde "kesin olarak hilâfetçidir...Hürriyet ve İtilaf Fırkasının paralelinde, ona bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır"⁶⁵. Teâlî İslâm Cemiyeti, her ne kadar tüzüğünde Müslümanlık, şer'i hükümler, kardeşlik, ferdi, iktisadi ve içtimai teşebbüsleri, din bilimleri, eğitim-öğretim vs. ahlâk ve faziletten bahisle, cemiyet, "fırkacılık amâline hizmet etmeyecektir" şeklinde ibareler bulundursa da; birinci beyannâmesinde "Anadolu'nun Muhterem ve Masum Ahalisi!"ne seslenerek, İttihatçıların "Selânik dönmeleriyle aslû nesli ve

⁵⁹ Tahiru'l Mevlevi (OLGUN), *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, Nehir Yay., İstanbul 1990, s. 67-72, 285.

⁶⁰ "İstiklâl Mahkemesi", No:1561, 25 T.evvel 1925, s. 1.

⁶¹ Sina Akşin, Hasan Fehmi'nin 1909'da mebus olma ihtimalinden bahseder, ancak şahsi dosyalarında böyle bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bk., Sina AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1998, s. 319.

⁶² Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları s. 104-108, 130,

⁶³ H. Fehmi buradaki ifadesinde kendi yokken arkadaşları tarafından yönetim kuruluna seçilmiş olduğunu belirtir.

⁶⁴ Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları s. 250-251.

⁶⁵ Tanık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 381-382.

mezhep ve meşrebi belirsiz ecnas-ı muhtelife” olarak halka zulmettiklerini, “kıpkızıl cahil ve kanlı elleriyle” devleti savaşa soktuklarını, nitekim bu defa “Anadolu’da Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye maskaraları Yunan askerlerinin önünden namerdane bir surette kaçarken, zavallı ahalinin boşu boşuna kıldırıldığını... Bu yankesicilerin hilelerini” anlayamadıklarını, fitne ve fesat uğruna milyonlarca evladın telef edildiğini, halkın, “Tâlât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal ve saire gibi beş on şakinin vücudunu ortadan kaldırmak” ve memleketin selameti için çıkış yolunu hâlâ göremediklerini, İngilizlerin kıldırıldığı, Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Bekir Sami gibi “zalimlerin” kanlı elleriyle millete kötülükler yaptıkları “padişah, halife ve Peygamber” adına ilan edilecektir⁶⁶.

Yukarıdaki beyannâmeden de anlaşılacağı üzere, H. Fehmi'nin üyesi bulunduğu Teâlî İslâm Cemiyeti, nizamnamesinin dışına çıkarılarak, Damat Ferit'in basiretsizliğiyle birlikte, Anadolu hareketine karşı, Şeyhülislam Sabri Efendi aracılığıyla İngilizlerin propaganda aracı haline getirilmiştir. Bu şekilde, yapılan yargılamalar sonucunda İskilipli Atıf Hoca ile Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanununu tamamen veya kısmen tağyir...veya ifâyı vazifeden men'ine cebren teşebbüs etmekten” dolayı idama mahkum edilirken, H. Fehmi, üç yıllığına Isparta'ya sürgüne gönderilecektir⁶⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun işgal sürecinin yaşandığı bir ortamda, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, (21 Şubat 1920) “Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın mahza Kuva-yı Milliye'yi ıskat maksadiyle her tarafta-vücade getirmeğe çalıştıkları Teâlî İslâm Cemiyeti namı altındaki tertipler”in mili teşkilata taarruza başladığından bahsederek, Kuvâ-yı Milliye'ye indirilmek istenen yumruklara karşı hükümet nezdinde gerekli önlemlerin alınmasını istiyordu⁶⁸.

H. Fehmi ve bazı arkadaşlarının yargılamasını yapan Ankara İstiklâl Mahkemesi ve diğer İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesiyle birlikte Türk İnkılâbına karşı gerçekleştirilen muhalif hareketler tasfiye edilirken, “Türk Devrimi'nin gerçekleştirilmesi” için sağlam bir zemin oluşturulmuştur⁶⁹. Bu yargılamalarla hemen hemen aynı dönem içerisinde gerçekleşen Şeyh Said İsyanı ise (13 Şubat-16 Nisan 1925), genç Türk devletinin ne kadar güç şartlar içerisinde kaldığını göstermektedir. Dolayısıyla böyle bir ortamda, zamanın olağanüstü gelişmelerini göz ardı ederek, demokrasi yokluğundan bahsetmek büyük safdillik olacaktır. İstanbul'daki Osmanlı ulemasının bakiyesi, gelenekselliğiyle birlikte yanlış bir tercihle din adına Halife taraftarlığını ortaya koyarken, İngilizlerin güdümünde olan bir hükümetin de propaganda aracı haline gelmiştir.

⁶⁶ TUNAYA, *Siyasal Partiler*, s. 384-390.

⁶⁷ *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları*, s. 291-293. Ayrıca S. Albayrak, H. Fehmi'nin 15 seneye cezaya çarptırıldığı bilgisini yanlış olarak vermiştir. *Meşrutiyet İslamcılığı ve Siyonizm*, s. 158.

⁶⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. I, TTK., Ankara 1989, s. 518.

⁶⁹ Ergün AYBARS, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 475.

İstiklâl Mahkemeleri, Rus “Çeka” mahkemelerinin yaptığı gibi gizli odalarda “baştan başa kan ve tethiş” işi yapmamıştı. Bu mahkemeler Kılıç Ali'nin söylediği gibi “adaletin timsali ve inkılâbın nigehtarı” olarak yargılamalarını millet karşısında açık bir şekilde yapmıştı⁷⁰.

Din siyaset ilişkisi ekseninde 1926'da Ceza Kanunu'nun 163. maddesiyle “dini siyaset aracı olarak kullanma” eylemi yasaklanmıştır⁷¹. Din siyaset alanında gerginliği sağlayan gelişme ise, aslında “dinsel bir liderlik olmadığı” kanıtlanan ve cumhuriyetle birlikte yararsız bir örgüte dönüşen Halifelik kurumunun kaldırılmasıydı⁷². Bu şekilde yaşanan olaylar ekseninde milliyetçi, çağdaş, halkçı, laik, cumhuriyetçi bir yapı kuran Türkiye, zaman içerisinde; dönemi, çağı anlayamamış olan muhalif unsurların önemli bir kısmına inkılâp bilincini verirken, bu unsurları modern devletin kurumları içerisinde tekrar hizmete almasını bilmiştir. İ. Tekeli'nin Modernite projesince “yurttaşlık sorumluluğu taşıyan bireyin doğuşu” sağlanmıştır⁷³. Bu nedenle H. Fehmi, Demokrat Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Müşavere Kurulu üyeliğine getirilecekti. Her ne kadar DP, CHP'ne karşı eski söylemleri kullanmış olsa da, çok partili hayat vadisinde cumhuriyetin faziletlerinden faydalanarak iktidar mevkisine yükselmiştir. Bu nedenle, 1950-60 tarihleri arasında Diyanet İşleri Müşavere Kurulunda görev yapan H. Fehmi'nin de içinde bulunduğu 5 kişilik heyetin altına imza koyduğu kararlar, bu dönem devlet açısından din algısının hangi konumda olduğu konusunda önemli bir veri tabanı oluşturacaktır.

3. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI MÜŞAVERE VE DİNİ ESERLER KURULU ÜYESİ OLARAK İMZA ATTIĞI BAZI KARARLAR

H. Fehmi, M. Şemseddin Günaltay döneminde (21 Ocak 1950) Diyanet işlerinde başlamış olduğu yeni görevi olan *Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler Kurulu Üyeliğinde* yaklaşık 10 yıl (başkan hariç, beş üyeden birisi olarak⁷⁴) çok çeşitli konular hakkında Kurula gelen yazılardaki sorulara, profesör olarak sahip olduğu bilgi birikimi çerçevesinde cevaplar vermiş ve imzasını atmıştır. Görev yaptığı sürenin önemli bir kısmının Demokrat Parti dönemini kapsamaması nedeniyle, bu dönem DP Türkiye'sinin dini kurumla bağlantılı olan siyasi-sosyal yönü hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1950'ler Türkiye'si hakkında din, değişim ve siyaset bağlamında önemli bilgiler içeren kararların bazıları şu şekildedir:

⁷⁰ Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 8-9.

⁷¹ Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 534.

⁷² Sevil AKGÜN, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Turhan K.evi, Ankara (tarihi yok), s. 247.

⁷³ İlhan TEKELİ, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost K.evi, Ankara 1998, s. 107.

⁷⁴ Diğer üyelerin isimleri şu şekildedir: Mehmet Şehit Oral (Kazan-1892 doğumlu, 1949-1961 tarihleri arasında görev yaptı), Kıvameddin Burslan (Samarra-1891 doğumlu, 1945-1955 tarihleri arasında görev yaptı), Hasan Hüsnü Erdem (Akseki 1889 doğumlu, 1944-1961 tarihleri arasında görev yaptı), Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (Konya 1886 doğumlu, 1951-1960 tarihleri arasında görev yaptı) ise başkan olarak Müşavere Heyetinde bulunmuştur. DİB. Personel Dairesi Arşivi.

-Osmaniye'den Ahmet Yılmaz isimli şahsın "Ben semanın üçüncü katına çıktım, bana bu ilmi orada verdiler. Ben her hakikati görür bilirim" türünden iddialarla birlikte, çocuğu olmayan kadınlara bakarak, üfürükçülük türü faaliyetlerde bulunmasından dolayı, bu şahsın şeyhlik veya tarikatçılıkla alakasının olamayacağı⁷⁵.

-Manisa Akhisar Paşa Mahallesi'nden Kamil Bey'in yazmış olduğu "Rehberi Necat" adlı eserde "öndüle yaptırıp saçını kıvırtan kadın delidir ya da boya ile dudaklarını düzen kadın, tırnak boyayıp uzatan kadın çıldırmıştır" örneğinde olduğu gibi, saçmalıklarla dolu olmasından eserin yayınlanmasının uygun olmadığı⁷⁶.

-Kayseri Müftüsünün bazı ahlâki ve dini konuları, (iyi niyetle de olsa) kolordu komutanlığına yazmasının, resmi vazifesinin haricinde idari bir iş olduğu⁷⁷.

-Kars Valiliğinden gelen, Şiilerin camilerde ayin yapmalarına müsaade edilip-edilmeyeceğine dair bir yazıya istinaden, "Hasaneyn hazaratına muhabbet bahanesiyle" Müslüman kalplerin birleşmesi gereken camide, vatandaşlar arasında hümmetsizlik ve husumet uyandırdıklarının anlaşılması nedeniyle ayin taleplerinin reddedilmesine⁷⁸.

-Karaman İstasyonundan makasçı Hasan'ın bir kadına zorla tecavüz etmesi nedeniyle, çocukları bulunan kadının suçsuz olduğu, yuvasının dağılmaması için evlilik halinin uygun olacağı⁷⁹.

-Profesör İzmirli İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan *Garp Felesofları ile Şark Felesofları Arasında Bir Mukayese*⁸⁰ adlı eserde, Müslüman felsefecilerin, Avrupalı Felsefecilere atfedilen bazı düşünceleri "zekalarının yardımlarıyla" önceden söylediklerini ortaya koymasından dolayı, yayınlanmasının uygun olacağına⁸¹.

-Milli Eğitim Kurumlarında okutturulmak üzere hazırlanan, "Tarihten Sayfalar ve Hıristiyanlığın Kurucusu İsa" başlıklı makalede, Kur'an'a da aykırı olacak ve Hz. İsa ve Meryem hakkında hümmetsizce iftira içeren ifadeler bulunmasından dolayı bu eserin okutturulmasının uygun olmadığı⁸².

-Cizre Müftülüğünden gelen bir yazıda, velisi bulunmayan 15 yaşın altındaki çocukların dini açıdan evlendirilmesine ilişkin, müftülüklere yazı

⁷⁵ DİB. MDEK., 5 Haziran 1950 tk.. Bundan sonraki dipnotlarda kurul için (DİB. MDEK.), tarihli karar için (tk.) kısaltmaları kullanılacaktır.

⁷⁶ DİB. MDEK., 4 Eylül 1950 tk.

⁷⁷ DİB. MDEK., 14 Eylül 1950 tk.

⁷⁸ DİB. MDEK., 10 Ekim 1950 tk.

⁷⁹ DİB. MDEK., 12 Ekim 1950 tk.

⁸⁰ Bu eser İsmail Hakkı İzmirli tarafından 1952'de Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Ankara) "İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese" adıyla yayınlanmıştır.

⁸¹ DİB. MDEK., 23 Ekim 1950 tk.

⁸² DİB. MDEK., 26 Ekim 1950 tk.

gönderilmesinin, hükümet işlerine karışmak anlamını taşıdığından, bu talebin uygun olmadığı. Ayrıca, öncelikli olarak resmi nikah yapmak şartıyla, herkesin kendi evinde dini nikah yapmasında sakınca olmadığına⁸³.

-Medrese hocalarından Abdullah Kazancı'nın Şafii eserlerden derlediği "Şâfii İlmihali" adlı eserin, Müslümanları mezhepsel açıdan bölünmeye iteceğinden ve hatta çoğu Hanefi Mezhebinde olmasına rağmen, Hanefi ilmihali adıyla bir eserin dahi bulunmamasından, ayrıca ilmihallerde genel mezhep imamlarının görüşlerinin yansıtıldığı vaziyetinden de hareketle ilgili şahsın ilmihalinin, yukarıda geçen şekliyle yayınlanmasının uygun olmadığına⁸⁴.

-(Listesi verilen) Çevirilerde kullanılmak üzere 19 adet İngilizce, Almanca ve Fransızca sözlük alımına⁸⁵.

-(Milli Eğitim Bakanlığında gelen soruya karşılık): Edip Eşref'in kendi eserinden bazı kısımların alındığı müracaatı üzerine, dini konularda yazılan eserlerin kullanılarak (özellikle ilkokullarda okutulacak olan) "hikmet müminin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır" kaidesine dini bilgilerin öğretilmesinin, alıntı yapılmasının Müslümanların hayırına olduğu için kaynak gösterilmeden yazılmasında bir mahzur olmadığına⁸⁶.

-Afyon'un Bayatcık Köyü'nde Karamanoğlu Hacı Mehmet'in, öz evladının hanımını kendisine nikahlamasının hem dinen hem de hukuken yasak olması nedeniyle, durumun İçişleri Bakanlığına yazılarak hakkında cezai işlemin yapılması gerektiğine⁸⁷.

-Simav Müftüsü tarafından Şaboy adlı bir şahsın, (söylentiden hareketle) -ben Kürdüm Müslüman değilim- ifadelerini kullanmış olması nedeniyle, İslâm dini haricinde tutularak bir çukura atılmasının yanlış bir uygulama olduğu⁸⁸.

-Adalet Bakanlığında istenen yazı gereği, Af kanunundan faydalanarak hapisten çıkanlarla birlikte, cezaevlerinde çeşitli suçlardan yatan hükümlülere dini konuları etkili bir şekilde anlatabilecek, onları manevi yönden etki altına alabilecek yönde, konferans verebilecek din görevlilerinin isimlerinin il ve ilçelerdeki cumhuriyet savcılıklarına bildirilmesine⁸⁹.

⁸³ DİB. MDEK., 26 Ekim 1950 tk.

⁸⁴ DİB. MDEK., 31 Ekim 1950 tk.

⁸⁵ DİB. MDEK., 9 Kasım 1950 tk.

⁸⁶ Burada kurulun başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki'nin daha önceden okullarda kullanılmak üzere yazdığı Köylüye Din Dersleri, Askere Din Dersleri, Çocuklarımıza Armağan, Yavrularımıza Din Dersleri gibi eserleri örnek olarak verilmektedir. Birçok mecmuanın bu eserleri kaynak göstermeden kullandığı da yazının son kısmında vurgulanır. Bk. DİB. MDEK., 1 Aralık 1950 tk.

⁸⁷ DİB. MDEK., 6 Aralık 1950 tk.

⁸⁸ DİB. MDEK., 7 Aralık 1950 tk.

⁸⁹ DİB. MDEK., 7 Aralık 1950 tk.

-(Kütahya'dan gelen soruya karşılık), tütün ve afyonu satmak serbest olsa da, haram olan esrar satışının devletçe yasak olması sebebiyle, bu ürünün şahıslar tarafından kullanımının ve alış-verişinin uygun olmadığı⁹⁰.

-Şarkikaraağaç'tan Süleyman Bacaksız isimli bir şahsın annesinin sözünden dolayı heyecana gelerek hanımını "3-9 kadar boşsun evden çık" demesinin ardından pişman olduğu ve bu durumu dini açıdan sorması üzerine, şahsın anormal bir psikoloji içerisinde hareket etmesinden dolayı evliliklerinin sürmesinde bir sakınca olmayacağı⁹¹.

-Milli Eğitim Bakanlığının yazısı üzerine, Cevat Rifat (Atılhan) tarafından kaleme alınan "İslâm'ı Saran Tehlike ve Siyonizm"⁹² adlı eserin, İslâm aleyhindeki Siyonist faaliyetlerin, çeşitli maskeler altında dine verdiği zararları vesikalarıyla birlikte gösterdiğinden, okuyucuları uyanıklığa sevk edeceğinden, satın alınmasının uygun olacağına⁹³.

-Camilerde mihraba mikrofon konulup konulamayacağına ilişkin İzmir Müftülüğünden gelen yazı üzerine, mikrofunun imamı "işgâl ederek" namazı fesat etmeyeceğinden, ancak ileride "şikayet vukuunda" mesuliyet müftiye ait olmak üzere mikrofunun mihraba konulmasının uygun olduğuna⁹⁴.

-Manisa merkez vaizi Emin Zeyrek'in, Manisa Müftüsü ve müsevvid hakkında şikayette bulunması üzerine, (halka yanlış fetva veren müsevvidin kara cahil olduğu iddia edilirken, Müftünün bu "sefihi" vekil bırakarak sinemaya gittiği, işini yalnızca bu adamdan rapor alarak takip ettiği; oysa bu müsevvidin akrabalarından Damacı adı verilen birisini Hatuniye Camiine hatip tayin ettiği, ayrıca köy imamlarından rüşvet alarak tayin yaptığı, çalgı, dama, tavla oyunlarının oynanmasında sakınca olmadığı ve hatta haram paranın ayakkabı alınarak veya vergi verilerek helâl olduğu yönünde yanlış hareketlerde bulunduğunu belirtmiştir.) Balıkesir Müftülüğünden ehil kimselerin gizli olarak konuyu araştırmaları kararı verilmiştir⁹⁵.

-Eline her diploma alanın Diyanet İşlerinde vaizlik ve müftülük yaptığı, bu nedenle ehil olmayan görevlilerin kursa alınması gerektiği⁹⁶.

-Cumhuriyet savcılığının yazısı üzerine, "Saidi Nursi Bediuzzaman" tarafından Afyon'da kaleme alınan ve jandarma tarafından müsadere edilmiş olan

⁹⁰ DİB. MDEK., 12 Aralık 1950 tk.

⁹¹ DİB. MDEK., 20 Aralık 1950 tk.

⁹² Cevat Rifat ATILHAN, *İslâm'ı Saran Tehlike ve Siyonizm*, (Y.evi ve yeri yok), 1950, (176 s.).

⁹³ DİB. MDEK., 14 Mart 1951 tk.; DP'nin 1952 Kongresinde alınan kararlardan bir tanesi "Mason locaları ve cemiyetlerin kapatılması"yla ilgiliydi. Konu için bk. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, İsam Yay., Ankara 1995, s. 32.

⁹⁴ DİB. MDEK., 23 Mayıs 1951 tk.

⁹⁵ DİB. MDEK., 19 Eylül 1951 tk.

⁹⁶ DİB. MDEK., 12 Nisan 1951tk.

eser, incelenmiş olup, manevî ve İslâmi cihette yazılmış olduğundan, içtimai açıdan her hangi bir zararının bulunmadığına⁹⁷.

-İstanbul Süleymaniye Camiinde ruhsatsız vaaz etmekten sanık Necmettin Yeşil, Cami cemaatine Kore şehitleri için Mevliî okuduktan sonra, (şehitlerin çocuklarına sahip çıkılmasını istemiş ise de), "Bu ara Kur'an ve dinden her ne kadar uzaklaştık isek" cümlesiyle başlayarak, duayı geçip vaaz boyutuna girmesi nedeniyle, Cumhuriyet savcılığının yazısı gereğince durumun başkanlığa bildirilmesine⁹⁸.

-Gaziantep Hüseyin Paşa Camii müezzini Hayri Koçum'un ezan sesini uzaklara duyurabilmesi için minareye hoparlör koyarak ezan okumasında bir sakınca olmadığına⁹⁹.

-Zonguldak Müftülüğünden gönderilen Büyük Doğu Mecmuasında (51. sayı), Türk Amerikan Postası isimli mecmuadan alınarak yayınlanan yazıda Tevfik Nevzat Çağdaş tarafından İslam peygamberini hafife alıcı ve ibadet şekillerin değiştirilmesi yönündeki bilgiler incelenmiş, "Asrımızda tarihteki Batıniler ve alehusus bunlardan Karamita misullu zahiren kendilerini İslâm camiasından sayıp da İslâm dinini içinden yıkmaya teşebbüs eden Tevfik Nevzat Çağdaş gibi İslâm dininin düşmanları pek çoktur." dolayısıyla dini kendilerince yorumlayan bu gibi cahiller muhatap olarak kabul edilmemesine¹⁰⁰.

-Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen yazıya istinaden Hristiyanlığın insanları refaha götüreceği yegane din olduğundan hareketle, faaliyette bulunan derginin (?) olumsuz Hristiyan propagandası yaptığına¹⁰¹.

-Beyşehir Müftüsü Ömer Tekin'in, Ramazan ayındaki vaazlarında zekat ve fitrelerin Türk Hava Kurumuna verilmemesini söylemesi sebebiyle THK Başkanlığınca yapılan şikayet üzerine, Türk Hava Kurumunun aleyhinde sözlerinin bulunmadığı, bilakis İslâmi hükümlere uygun olarak, vatanî ve içtimai müesseselere yardım edilmesi yönünde teşvikte bulunduğu görülmüştür¹⁰².

-Trabzon Vakfıkebir Mankanabaz Köyünden Ali total adlı şahsın Cumhurbaşkanına gönderdiği mektup okunmuş, adı geçen şahsın, üniversitelerin ilgili enstitüleri ve imam hatip okullarından başka yerlerde Arapça öğretiminin men edilmiş olduğundan, yaşı uygun olmayanların Arapça öğrenimiyle ilgili talebin karşılanması konusunda inceleme kurulunun yetkili olmadığından, konunun Cumhurbaşkanlığına iadesinin uygun olup olmadığına başkanlık makamına sunulmasına¹⁰³.

⁹⁷ DİB. MDEK., 16 Nisan 1951 tk.

⁹⁸ DİB. MDEK., 26 Nisan 1951 tk.

⁹⁹ DİB. MDEK., 30 Mayıs 1951 tk.

¹⁰⁰ DİB. MDEK., 4 Eylül 1951 tk.

¹⁰¹ DİB. MDEK., 2 Kasım 1951 tk.

¹⁰² DİB. MDEK., 8 Aralık 1951 tk.

¹⁰³ DİB. MDEK., 24 Aralık 1951 tk.

-Türkçe adlarıyla aralarında "Müslümanlık ve Hristiyanlık Hakkında Tetkik, Hz. Muhammed Hakkında, İslâmiyet Nedir?, İslâmiyet ve Hristiyanlık, Hz. Muhammed Ne der" gibi eserlerin bulunduğu 11 adet İngilizce kaynağın alımının lüzumuna¹⁰⁴.

-Emniyet Genel Müdürlüğü'nden gelen yazı üzerine, And Film Kurumu tarafından filme alınmak istenen "Hazreti Ömer" adlı senaryo incelenmiştir. Buna göre senaryoda her ne kadar Hz. Ömer'in adaleti ve İslâmiyet'in beşeriyete nasıl tatbik edildiği anlatılmak istense de, Hazreti Peygamberin söylemediği bir sözden hareketle küfrü gerektirecek bir durumla birlikte, para kazanmak için bütün âleme Hz. Peygamberin sesi diye bir sesle birlikte Hz. Ömer ve Cebrail'in resimlerinin uydurulduğundan, ayrıca ashab-ı kiram isimlerinin yanlış kullanılmasından dolayı, İslâm tarihine aykırı olan hükümlerin senaryodan çıkarılmadıkça senaryonun filme alınıp teşhir edilemeyeceğine karar verilmiştir¹⁰⁵.

-Ankara Cumhuriyet Savcılığından gelen yazıda, Mehdi İbn-i Abdillah isminde bir zatın kendisinin Hz. Muhammed sülalesinden geldiğini iddia ederek dünyayı bir müddet emniyet ve adaletle yöneteceği iddiasında bulunmuştur. Bu tür şahısların daha önceki İslam hükümetleri döneminde tenkil edildiği üzere, yalancı olduklarına¹⁰⁶.

-Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen, Elbistan'ın Aktıl Köyünden Halil Öztoprak'ın "Kur'an'da Hikmet, Tarihte Hakikat"¹⁰⁷ adlı kağıdın içeriği, "İslâmi esaslara aykırı olarak, Sünni Müslümanların yollarını sapıtmak ve Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini fasid bir akıdeye uydurarak" Müslümanların akidelerini bozmak maksadıyla yazıldığından, ilmi değeri bulunmayan, aksine Müslümanlar arasında ayrılık ve fitneye sebep olan bu kağıdın toplattırılarak imha edilmesine ve ayrıca, yabancı kaynakları gizli bir hüviyetle telkin edip etmediğinin araştırılmasına¹⁰⁸.

Aynı konuyla ilgili olarak Alaca, Gürün ve Mecidözü Müftülüklerinden gelen yazılar doğrultusunda, ("Kur'an'da Hikmet, Tarihte Hakikat" adlı eserin birinci cildinde "Alevilerde namaz" ve Alevi faaliyetleriyle ilgili olarak, yanlış ayet ve hadisler verilerek, çeşitli levhalarla din simsarlığı yaptığı bilgisinden hareketle) Halil Öztoprak imzasını taşıyan broşürde, "Ehl-i Sünnet mezhebine ve İslâmi esaslara muhalif olarak" propaganda yoluyla Sünni Müslümanların yollarının sapıtmak isteyen batıl akidelere karşı, ilim adamlarınca karşı reddiye yazılarak, "kendi imzasını taşıyacak" broşürlerin il, ilçe ve köylere varıncaya kadar, müftülükler yoluyla gönderilmesine ve acil tedbir alınmasına karar verilmiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁴ DİB. MDEK., 8 Ocak 1952 tk.

¹⁰⁵ DİB. MDEK., 14 Mart 1952 tk.

¹⁰⁶ DİB. MDEK., 26 Haziran 1952 tk.

¹⁰⁷ Bu metin daha sonra kitap olarak *Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat ve Kur'an'da Hikmet İncil'de Hakikat*, (Ankara 1953, Emek Basın Y.evi 1959-60 ve Can Yay., Ankara 1990, (190 s.) basılmıştır.

¹⁰⁸ DİB. MDEK., 5 Temmuz 1952 tk; benzer bir konu için bk., 8 Aralık 1854 tk.

¹⁰⁹ DİB. MDEK., 5 Şubat 1953 tk.

-Türk Hava Kurumu Başkanlığının yazısı üzerine "Necip Müslüman Türk millet ve devletimizin beka ve kuvvetlenmesine bilumum, milletimiz efradının malî ve bedeni yardımda bulunmaları dinî borç ve vazife olduğu şüphe götürmez bir hakikattir." düsturundan hareketle Hava Kuvvetlerimize Kurban derilerinin verilmesinin uygun olacağına¹¹⁰.

-Kangalın Reşadiye mahallinden Sabri Özbek'in dilekçesine cevap olarak, Radyo ve gramafonlardan Kur'an-ı Kerim ve mevlit okunabileceği, uçaklarda namaz kılınabileceği, savaş haricinde askerin (er ve subayların) bir özrü olmadıkça orucunu tutmamasının caiz olmadığı, Kur'an'ın para ile okutulamayacağı ve bir zaruret ve özür bulunmadıkça ceninin düşürülemeyeceğine karar verilmiştir¹¹¹.

-Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yazısına istinaden Mardin Süryani Kadim Metropolit Manna Dolapönü tarafından neşredilmiş olan "Hristiyan Kilisesinin Namazları" adlı kitap ve "Hikmetin Başlangıcı Rab Korkusudur" isimli dergi incelenmiş olup; "Türkiye Cumhuriyeti'ndeki İslâm ahalinin uzun zamandan beri dini bilgisiz kalmaları hasebiyle cehaletin hüküm ferma olduğu bir zamanda İslâmi hakikatlerden bihaber, saf Türk Müslüman vatandaşların zihinlerinin boşluğundan istifade edilmesini düşünen Süryani misyonerleri", bölgedeki vatandaşlara Hristiyanlığı aşılama için Türkçe yazılarla etki etmektedirler. Müslüman Türk muhitinde "gizli ve sinsî" maksatlarla Müslümanları Hristiyanlaştırmakta oldukları, dini ve idari bakımlardan fitne ve fesada sebebiyet verdikleri sonucuna varılmıştır. Müslümanlığa eleştirileri varsa bunu açıkça yapmaları, değilse yayınlarını ancak Süryani Hristiyan ahaliye hitaben basmaları, aksi takdirde yayınların siyasi ve dini açıdan sakıncalı olduğuna¹¹².

-Merhum Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan "Askere Din Kitabı"¹¹³ adlı eserin tüm Müslüman ve özellikle hükümlüler tarafından okunması lüzumunca cezaevleri kütüphanelerinde bulundurulmasına¹¹⁴.

-Amasya Merzifon Cumhuriyet Savcılığının yazısı üzerine Kadiri tarikatı üyelerinin (Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın sülalesinden İran'ın Gilan bölgesinden veya Gil ismindeki Bağdat yakınlarında bulunan bir köyde 491 tarihinde doğmuş olan Abdülkadir Gilani'nin kurmuş olduğu Hanbeli mezhebinden Kadiriye tarikatı) yapmış oldukları ayinin, tekke mahiyeti taşıyan bir yerde yapılmadığından ve cami veya özel bir şahsın evinde toplu şekilde dua ve Hz. Peygambere methiyeler okuduklarından herhangi bir dini veya kanuni mahzur bulunmadığına¹¹⁵.

-İzmir Ödemiş'in 3 Eylül Mahallesinden Fehmi Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının İsmail Balat'ın evinde, Bektaşî tarikatı ayini yaptıkları şikayeti

¹¹⁰ DİB. MDEK., 4 Ağustos 1952 tk.

¹¹¹ DİB. MDEK., 5 Ağustos 1952 tk.

¹¹² DİB. MDEK., 18 Eylül 1952 tk.

¹¹³ A. Hamdi AKSEKİ, *Askere Din Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1945. (363 s.).

¹¹⁴ DİB. MDEK., 13 Aralık 1952 tk.

¹¹⁵ DİB. MDEK., 13 Aralık 1952 tk.

üzerine, tanıkların şahitliklerinin 677 sayılı kanuna muhalif olup-olmadığı konusunda ilgili olarak, Ankara Cumhuriyet Savcılığı'nın isteği üzerine Diyanet İşlerinden 3 kişilik bilirkişi oluşturulmuş ve özet olarak şu cevap verilmiştir¹¹⁶:

H. Fehmi Başoğlu, H. H. Erdem ve Şehit Oral'ın imzalarının bulunduğu raporda:

Osmanlı padişahlarından II. Mahmut, yeniçerileri ortadan kaldırırken onları bozgunculuk hâline getiren Bektaşiliği de yasaklamasına rağmen, Dedeler kendilerine Nakşibendi ve Celveti gibi tarikat isimleri vererek Bektaşilik ayinlerini yapmaya başlamışlardır. Tekkelerin kapatılması ve şeyhliğin ilgasından sonra (1925), ayinlerini gizli olarak devam ettirmişlerdir. Çünkü, Bektaşilik tekkeye mahsus olmayıp evlerde de gizli olarak yapılıyor, kadın ve çocuklar da ayine alınırken, Bektaşî olamayanlar ayine giremiyordu. Ayinlerde rakı ve şarap içilmeye başlanmasından sonra (tarih yok), Bektaşîlerle ilgili yazılan eserlerden de anlaşılacağı üzere, Bektaşîlerin Hz. Ali'ye muhabbet adı altında, O'na peygamberlik gelecekken Hz. Muhammed'in onu gasbettiği fikrini benimsedikleri düşüncesiyle küfür içerisinde oldukları, tevatüren işitilmektedir. Sanık ifadelerinin, mahkemece bu şekilde tespit edilmesi durumunda, 677 sayılı kanuna göre ayinin suç sayılacağı kanaatinin Ödemiş Ceza Yargıçlığına bildirilmesine karar verilmiştir¹¹⁷.

-Zonguldak'tan, cami duvarlarına Türk Bayrağının asılmasının caiz olup olmayacağıyla ilgili olarak sorulan soruya, üzerinde haç bulunan ecnebi bayrakları hariç olmak üzere, % 99 Müslüman olan Türk millet ve devletin bayrağının cami duvarlarına asılmasında bir sakınca olmadığı¹¹⁸.

-Milli Eğitim Vekaletince Miftahül-Kuran Li'talimi Lugatül Arabiyye adlı broşürün Arap harflerinin öğretilmesine dönük bir vasıta olarak kullanıldığına dair yazısına karşılık, hukuk devleti olan Cumhuriyet Hükümetinin tedrisatta münhasıran Türk harfleri kullanması gerektiği¹¹⁹.

-İlahiyat Fakültesi hocalarından Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun Ankara Türk Ocağı Konferans salonunda yaptığı "Din ve Milliyet" konulu konuşmanın bazı yerler düzeltildikten sonra Reislikçe bastırılmasının faydalı olacağı¹²⁰.

-Emniyet Genel Müdürlüğünden gönderilen "Takva Sırrı"¹²¹ adlı eser incelenmiş olup, "Müslüman Türk çocuklarını Hristiyan dinine ısındırmak maksadıyla Müslümanlarca kullanılan ibadet ve dua mevzularıyla ilgili bütün mana ve fikirleri Müslümanlar tarafından kullanılmakta olan kelime kalıplarına sokmak

¹¹⁶ DİB. MDEK., 5 Aralık 1952 tk.

¹¹⁷ Nurettin Karabulut isimli Polis memuruna raporun bir nüshası 3 Ağustos 1953 tarihinde elden teslim edilmiştir.

¹¹⁸ DİB. MDEK., 16 Nisan 1953 tk.

¹¹⁹ DİB. MDEK., 7 Aralık 1953 tk.

¹²⁰ DİB. MDEK., 26 Ocak 1956 tk.

¹²¹ Ş. Habip, Takva Sırrı, (Çev. M. Hana Dolapönü), Hikmet B.evi, Mardin 1956, (322 s.).

suretiyle kurnazca yazılmış olan bu eser sözde, ahlâkı ve dini öğütleri ihtiva etmiş görünmesine rağmen İslâm dini bakımından mahzurlu görüldüğünün” adı geçen müdürlüğe bildirilmesine¹²².

-Emniyet Genel Müdürlüğünün yazısı üzerine Kırşehirli Necip oğlu Ethem'in yurt dışından getirdiği eserler incelenmiş olup, “Halk Partisi Nedir risalesi ile Serdengeçti ve Büyük Doğu Mecmuaları evvelce yurdumuzda yayınlanmış ve ait olduğu makamlarca” da tetkik edilen eserler yurt dışına çıkarılarak sonra geri sokulmuş olduğundan bunların incelenmesine lüzum olmadığı; *Türkiye ve Siyasetül Arabiye* adlı eserde Türkiye'nin iç siyasetine dönük eleştiriler olması nedeniyle bu eserin mahsurlu ve diğerlerinde bir sakınca olmadığına¹²³.

-Mısır'dan gönderilen *Kitab-ı Mukaddes* adlı eserin Türkiye'ye misyonerler vasıtasıyla propaganda amacıyla gönderildiğinin anlaşıldığı¹²⁴.

-Urfa Ağır Ceza Hakimliğinden gelen yazıda, kendisine Rufai dervişi süsü vererek Ahmet Ercan'ın karnına şiş sokarak ölümüne sebep olan Bekir Sıtkı'nın şiş sokmanın bu tarıkata mutad olup olmadığı ve ne gibi şahısların bunu kullandıklarının bildirilmesine dair olan yazıya karşılık, cezbe halinde iken ateşte kızdırılan şişlerin vücuda sokularak yara açmadığı rivayet edilen bu geleneğin pirleri Ahmet Rufai'nin kerameti addettiklerinin bildirilmesine¹²⁵.

Sebilürreşad'ın ifadeleriyle, “simsiyah zulmetleri dağıtacak en ufak” bir rüzgârın bile esmediği bir anda, “sabahsız zannedilen gecelerin sabahında bir yıldız gibi” doğan Adnan Menderes'in¹²⁶ Demokrat Partisi döneminde iki genel seçim, beş Adnan Menderes Hükümeti gören Türkiye, parti içi çekişmeler, iktidar-muhalefet gerginlikleri, iktisadi ve dış politikadaki belirsizlikler, son yıllarına doğru ortaya çıkmaya başlayan öğrenci hareketleri ve Milli Muhalefet Cephesi gibi gelişmelerle birlikte 27 Mayıs 1960 darbesiyle siyasi hayattan çekilmiştir.

Türkiye'de siyasi değişikliklerle birlikte “dini inkişafın” geliştiği¹²⁷ bir dönem olarak görülen Demokrat Parti döneminin ilk uygulamalarından birisi olan Arapça ezan yasağının kaldırılması ise ordu içindeki bazı subaylar tarafından Atatürk Devrimlerinden verilen bir ödün olarak görülmüştür¹²⁸.

Bütün bu yaşananlar ekseninde yurdun çok çeşitli bölgelerinden gelen soru ve problemlerle ilgili olarak H. Fehmi'nin de imzasının bulunduğu kararlar

¹²² DİB. MDEK., 5 Temmuz 1956 tk.

¹²³ DİB. MDEK., 19 Ekim 1956 tk.

¹²⁴ DİB. MDEK., 29 Aralık 1956 tk.

¹²⁵ DİB. MDEK., 6 Temmuz 1960 tk.

¹²⁶ SİTEMBÖLÜKBAŞI, *İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, s. 28-30.

¹²⁷ SİTEMBÖLÜKBAŞI, *İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, s. 187.

¹²⁸ Mustafa ALBAYRAK, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonenix Y.evi, Ankara 2004, s. 181-548.

değerlendirilecek olursa, bu kararlarda¹²⁹: Mezhap ayrılıkları, üfürükçülük, çağın gerisinde kalan batıl inanışlar, misyonerlik (Siyonizm, Hristiyanlık gibi) faaliyet ve propagandalar, etnik ayrımcılık, gayri resmi Arapça öğretimi gibi konulara karşı çıkılırken, teknolojik gelişmelerin dini kurumlarda uygulanmasına, din görevlilerinin asker ve devlet işlerine karışmadan bilgi ve ahlâk düzeylerinin yükseltilmesine, medeni açıdan kadın haklarının korunmasına, tutuklulara din eğitimi verilmesine, İslam felsefesinin okutulmasına ve rejimin modern Türk devletinin korunmasına dönük kararlar alınmıştır. Cevaplanması istenen sorular genel olarak şahısların haricinde müftülükler, savcılıklar, Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kurumlardan gelmiştir. Ülkenin farklı yerlerinde şeriatla ilgili görülen şahsi olaylar karşısında H. Fehmi'nin de imzasının bulunduğu kararlar; DP döneminde Cumhurbaşkanlığı yapacak olan Celal Bayar'ın da ifade ettiği şekliyle "Türkiye'de şeriatı ve irticayı asla yaşatmayacağız" yaklaşımına ve özellikle 1952 Malatya Olayından sonra Laik Cumhuriyete karşı gelebilecek tehlikelere karşı aldığı tedbirlerle uyumsuzluk göstermemektedir¹³⁰.

SONUÇ

II. Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele döneminin ardından Cumhuriyet Türkiye'sine ulaşan H. Fehmi kuşağı, bazıları erken tarihlerde olmak üzere yaklaşık olarak 1960 ve 1970'li yıllarda tarih sahnesinden çekilmiştir. Parçalanmış bir imparatorluğun teoride büyük düşünen aydın kafaları, devleti kurtarma konusunda çok farklı çözüm yollarını ortaya koyarken, karşılaştıkları dış gelişmelerin, devletin içinde yarattığı problemler yumağında sıkıntılı yıllar yaşamışlardır. Kimisi çok yazarken, kimisi de H. Fehmi gibi devlet görevini en iyi şekilde yerine getirmeye gayret etmiştir.

Bu süreç içerisinde H. Fehmi, son Osmanlı uleması tipindeki medrese hocası olarak II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında kısa süreli bir İttihatçılıkla tanışma aşamasından sonra, devrin suikastları ve mücadeleleri içerisinde, siyasetten uzak durarak din eksenli görevlerine önem vermeye çalışmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde olağanüstü bir dönem yaşayan 1919-20'ler Türkiye'sinde "Cemiyet-i Müderrisin ve Teâli İslâm Cemiyeti" vasıtasıyla İslâm ahlâkı, medrese hocalarının görev ve kalitelerinin artırımı gibi işlerle uğraşırken, Halifelik makamına vermiş olduğu önem ve sözde saltanat makamının koruyuculuğunu yapan Damat Ferit hükümetlerinin oyununa gelmesinden dolayı, kurum olarak İttihatçı ve Kuvâ-yı Milliye karşıtı beyannameleri yayınlama durumundaki hocalarla birlikte ismi anılmıştır. İstese de istemese de kendisini yine Şeyhülislam Sabri Efendi'den dolayı siyasetin kenarında Hürriyet ve İtilafın ağlarında bulmuştur.

Türk İstiklâl Harbinin kazanılmasından sonra İstanbul Müftülüğünde çalışan H. Fehmi, siyasi inkılaplar ekseninde halifeliğin kaldırılması neticesinde,

¹²⁹ 1950 ile 1960 arasında yüzlerce konu ile ilgili karar verilmiştir. Bu çok sayıdaki kararlardan iman esasları ve rükünler gibi konular değerlendirme dışı bırakılmış olup; daha çok toplumu, devleti ilgilendiren sosyal boyutlu kararlar ele alınmıştır.

¹³⁰ SİTEMBÖLÜKBAŞI, *İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, s. 28.

İskilipli Atıf Hoca gibi eski Teâli İslâm Cemiyeti'nin üyeleriyle (ulema çevresiyle) devam eden ilişkileri sonucunda, Şapka Kanununa muhalefetten dolayı Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış ve üç yıllığına Isparta'ya sürgüne gönderilmiştir. 1943'te emekli olan H. Fehmi, 1945 çok partili hayatın başlangıcı paralelinde devrinin Tek Partisi CHP'nin (1949-50) son Başbakanı M. Şemseddin Günaltay döneminde A. Hamdi Akseki'nin tavassutuyla Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler Kuruluyla (1950) tekrar devlet görevine dönmüştür. Üye olarak, 1950-60 arası DP döneminde çok sayıda kararın altına imza atarak, Modern Türk devletinin hukuki yapısına uygun bir tavır sergilemiştir. Altında imzası olan kararlarda, özellikle din-devlet ilişkisi ekseninde akılcı düşünebilen, yeniliklere açık bir profille, üfürükçülük vs. ile birlikte mezhep ayrılıklarına ve dış destekli misyoner propagandalarına karşı çıkarak, laik devletin bölünmez bütünlüğüne uygun olarak hareket etmiştir.

1960 darbesiyle görevden alınırken, kendisinde oluşan küskünlük psikolojisiyle, 1963'de yazdığı eserinde İsmet İnönü'nün CHP'sini neredeyse dinsizlikle suçlamıştır. Buna göre H. Fehmi, yaşadığı süreç içerisinde belirgin bir şekilde siyasi olayların ve gücü elinde bulunduran kurumların etkisinde kalmıştır. Fikir ve tavırlarında bu yapıyı açık olarak görmek mümkündür. Yani, siyasi çevre/iktidar H. Fehmi'nin nerede duracağını belirlemiştir. H. Fehmi, klasik bir medrese hocası tiplmesiyle, Türk çağdaşlaşmasının özellikle siyasi açıdan tarihi kontekstini açık olarak görememiş, tıpkı Sultan/Halife devletine gösterdiği sadakat gibi, Cumhuriyet Türkiye'sine de bağlılık göstererek bir anlamda kutsal olan "devletin varlığına" hizmet etmiştir. Dün, bugün ve yarın üçlemesindeki tarihsel çıkarımlar için, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e renk değiştiren bu neslin çok iyi anlaşılması ve etüt edilmesi gereklidir. Bu çalışma göstermiştir ki, her şeyi devletten bekleme anlayışı, yenilik ve gelişme açısından düşünemeyen, sadakate dayalı bir insan tipini ortaya çıkarırken, gelişmelerin yorumlanmasında da (bazı istisnaî durumlarla) birlikte ileriye görme konusunda sıkıntı yaşayan bir kafa yapısını ortaya çıkarmıştır. Türk siyasetinin istediği noktaya gelememesinde ise, devrim süreci ekseninde yaşanan olağanüstü dönemlerin doğal olarak büyük rolü olmuştur. Bu nedenle XXI. asrın Türkiye'sinde bundan sonraki süreçte, Türk siyaseti; şahsi hesaplar peşinde koşan siyasi kamplar hâlinde değil, millet ve devletin hayrına bilimsel, stratejik projeler üretmekle meşgul olmak zorundadır.

KAYNAKÇA**1. Arşivler**

- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
- T.C. Emekli Sandığı Arşivi

2. Eserler

- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonenix Y.evi, Ankara 2004.
- AKGÜN, Seçil, *Halifeliliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Turhan K.evi, Ankara (tarihi yok).
- AKSEKİ, A. Hamdi, *Askere Din Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1945.
- AKŞİN, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yay., İstanbul 1980.
- _____, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1998.
- ALBAYRAK, Sadık, *İrtica'nın Tarihçesi/2 Meşrutiyet İslamcılığı ve Siyonizm*, Araştırma Yay., İstanbul 1990.
- Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926, (Haz. Ahmed Nedim), İşaret Yay., İstanbul 1993.
- ATILHAN, C. Rifat, *İslâm'ı Saran Tehlike ve Siyonizm*, (Y.evi ve yeri yok), 1950.
- AYBARS, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri C. I-II*, İleri K.evi, İzmir 1995.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal C. I-II*, Remzi K.evi, İstanbul 1998.
- BAŞOĞLU, H. Fehmi, *İlaidet Yolu*, Ankara 1963.
- _____, *İslâmiyetde Cenaze*, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1958.
- *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2003.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyuş), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002.
- BİRİNCİ, Ali, "Fânizade Ali İlmî Bey", *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zât*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, s. 324-329.
- Celâl Nuri (İleri), *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye, Matbaa-i İctihad*, İstanbul 1913.
- DAVİES, Norman, *Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batıya Buz Çağından Soğuk Savaş Urallardan Cebeli Tarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Ed. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge K.evi Yay., Ankara 2006.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989*, Ankara 1989.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1994.
- Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. F. Gül B. Baltalı), İstanbul 1986.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C. I, TTK., Ankara 1989.
- GÜNDÜZ, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema II*, Düşünce Eserleri Dizisi, MEB. Yay., İstanbul 1997.
- Haşim Nahit (Erbil), *Türkiye İçin Necât ve İ'tila Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul 1916.

- “İstiklâl Mahkemesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No:1561, 25 T.evvel 1925, s. 1.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller*, İstanbul 1967.
- Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yay., İstanbul 1955.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK., Ankara 1999.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK., Ankara 1988.
- MARDİN, Şerif, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Çağdaş Düşünce Açısından Atatürk*, Eczabı Vakfı Yay., İstanbul 1983.
- ÖZTOPRAK, Halil, *Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat ve Kur'an'da Hikmet İncil'de Hakikat*, (Ankara 1953, Emek Basın Y.evi 1959-60 ve Can Yay., Ankara 1990.
- Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır ve İzahlar*, (Ç. Fahri Unan), Ayraç Yay., Ankara 1999.
- “Rıza Çöllü Hoca'nın Dünyasından... Vâizlik Zor Mesele”, *Altınoluk*, Sayı: 77, Temmuz 1992, s. 17-22.
- SAFRAN, Mustafa, “Bir kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, Sayı: 30, Kasım 1994, s. 575. (573-577).
- SARIKOYUNCU, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Neş., İstanbul 1994.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, İsam Yay., Ankara 1995.
- Ş. Habip, *Takva Sırrı*, (Çev. M. Hana Dolapönü), Hikmet B.evi, Mardin 1956.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB., Yay., İstanbul 1993.
- Tahiru'l Mevlevi (OLGUN), *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, Nehir Yay., İstanbul 1990.
- TEKELİ, İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitapevi, Ankara 1998.
- TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul 1999.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak Felâketlerimizin Esbabı*, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, İstanbul 1332/1914.

EKLER:**EK-1.Hasan Fehmi Başoğlu'na Ait Vesikalık Fotoğraf.****EK-2.Emekli Sandığından Emekli Aylığı İçin Verilen Evrak.**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EMEKLİ SANDIĞINA
BAĞLANAN EMEKLİ AYLIĞI İÇİN VERİLEN
ÖZEL BELGE

AYLIĞIN SIRA SAYISI	
Genel	Özel
68489	26.471.05
İDARE MECLİSİ KARARI	
Tarihi	Sıra
25.10.1960	11508

27.08.2007 13:57